

ՄԻ ՓՈՐՁ «ԳԻՐՔ ԹՂԹՈՑ»Ի ԹԵՐԻ ՄԱՍԵՐԻ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹԵԱՄԲ

(Շարունակութիւն նախորդ քիւիէն եւ վերջ)

Այս ցանկում յիշուած յոգուածներէրց մի քանիսը մեզ յաջողուցից հրատարակել 1941 թուականին:

ա) «Յազապոս ժողովոց» (ՊՁ 3)⁽¹⁷⁾, որն առնչուում է Յովհանն Օննեցու «Սակս ժողովոց», որ եղին ի Հայաս»⁽¹⁸⁾, և Գրիգոր Տաթևացու «Յազապոս ժողովոց», որ եղին ի Հայոց»⁽¹⁹⁾ գործերին:

բ) «Սակս գաւառաց» (ՊՁ 4 և 42)⁽²⁰⁾, որն արձագանգում է թուգանդական Յուստինիանոս Ա. կայսեր 536 թուականին օրէնսգրական 31րդ նովելլայով փոքր Հայքի չորս գաւառների (Առաջին, Երկրորդ, Երրորդ և Չորրորդ Հայքի) բաժանելու միջոցառումին, ասել է՝ այն բաժանման, որը քաջ ծանօթ է Մովսէս Խորենացու «Հայոց Պատմութեան» մեզ հասած խմբագրութեան Ա. գրքի ԺԴ. գլխից»⁽²¹⁾, ինչպէս նաև Անանիա Շիրակացու «Աշխարհացոյց»-ից»⁽²²⁾:

(17) Վերաստանի պետական թանգարանի Տեղեկագիրք, ԺԱ, էջ 46-47: Նոյնը Գերմանական Դիքինգենի համալսարանի գրադարանի հայերէն ձեռագրաց հաւաքածուի ՊՁ 102, էջ 158-159-ում (տե՛ս սոյն աշխատութեան 28րդ ծանօթագրութեան մէջ յիշուած «Յուցակը», էջ 167-168):

(18) «Յովհաննու իմաստասիրի Հայոց կաթնղիկոսի» Սակս ժողովոց, որ եղին ի Հայոց («Գրք Թղթոց», էջ 220-233):

(19) «Գրք Հայրմանց երկոց երանեալ Սրբոյն հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթևացաւոյն», Կ. Պոլիս, 1729, էջ 542-544:

(20) Վերաստանի պետական թանգարանի Տեղեկագիրք, ԺԱ, էջ 48: Նոյնը գերմանական Դիքինգենի համալսարանի գրադարանի հայերէն ձեռագրաց ժողովածուի ՊՁ 102, էջ 159-ում (տե՛ս սոյն աշխատութեան 28րդ ծանօթագրութեան մէջ յիշուած «Յուցակը», էջ 168):

(21) «Մովսէսի Խորենացու Պատմութիւն Հայոց», Տփլիս, 1915, էջ 46-47:

(22) Ա. Գ. Արամանյան, «Անանիա Շիրակացու մասնագրութիւնը», Երևան, 1944, էջ 347, 349: «Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացու», Վենետիկ, 1881, էջ 25, 30, Հմմտ. Ն. Աղոյց, ՀՀԱ-

զ) «Վասն ասպարիզաց» (ՊՁ 6)⁽²³⁾, որը մի հազուադիպ յուշարձան է հայ չափագրական աղբիւրների շարքում»⁽²⁴⁾:

«Գրք Թղթոց»ի պակասաւոր և թերիկամ վնասուած մասերի վերականգնման տեսակետից առանձնապէս կարևոր են ՊՁ 1-ի և ՊՁ 41-ի ներքոյ համարակալուած ընդարձակ գրութիւնները, որոնք հիմնականում գաւառաբանական վէճերի շուրջն են պատուում, սակայն և պարունակում են կարևոր տընեալներ գաղափարախօսական բախումների մասին վաղ Ֆէոդալիզմի շրջանի Հայաստանում:

Արանցից առաջինը (ՊՁ 1), այն է «Եսասցիքալի» Յովհաննու միայնակեցի տեսողութիւնների Պիտոսի եպիսկոպոսի Վերիացուց...», պատկանում է Ե. զարի հեղինակ Մայրուհի (Ղազար) Յովհանն եպիսկոպոսի (Յովհանն Ռուֆուսի) գրչին և յունարէն բնագրում կոչուած է «Պլեւրոֆորի», այսինքն «Արժանահաւատ վկայութիւնք», որը հրատարակել են, համաձայն Լոնտոնի Բրիտանական թանգարանի ՊՁ 14 650 ձեռագրի 90-134 էջերի, արեւելագէտներ Մ. Բրիէրն և Ֆ. Նոն»⁽²⁵⁾: ԺԲ. զարի վերջերում Միջագայլի Ասորի պատրիարքը (1166-1199) մտցրել է այն սամոզլիպպէս իր «Ժամանա-

յաստանը Յուստինիանոս կայսեր ժամանակ», Ս. Պ. Բ., 1908, էջ 165-171 (ռուսերէն):

(23) Վերաստանի պետական թանգարանի Տեղեկագիրք, ԺԱ, էջ 49: Նաև՝ «ՍՄՄ Գրատմութիւնների ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Տեղեկագիրք», 1949 թ., ՊՁ 3, էջ 21-43:

(24) Ա. Գ. Արամանյան, յիշեալ աշխատութիւնը, էջ 88-89, 115, 185, 196:

(25) Ֆ. Նոն. «Յովհաննու», Մայրուհի եպիսկոպոսի, Պլեւրոֆորի, «Ռեդյուզ զը լ'Օրիան կրտսերին», հատ. Գ, 1898, էջ 367 և այլն, նաև առաջինի փարիզ, 1899 (ֆրանսերէն), «Պատմութիւն Օրիան տալիս», հատ. Ը, պրակ 1 (յունարէն և ֆրանսերէն):

կազմութեան մէջ⁽²⁶⁾, որը առկայ է հին հայերէն թարգմանութեամբ⁽²⁷⁾։ Անկախ սրահից, այս գրուածքը, իբրեւ լոկ Յովհան Մայուսեցու երկարութեան, գոյութիւն ունի և առանձին և այն էլ առնուապէն 3 տարբերակներով, որոնցից մէկն է Վրաստանի պետական թանգարանի № 20/130 օրինակը, էջ 1ա-35ա, միւսը՝ Գերմանական Տիւրինգիէնի համալսարանի գրադարանի հայերէն ձեռագրաց հաւաքածոյի № 102 (XIII) էջ 136բ-156բ⁽²⁸⁾, և երրորդը՝ «Գիրք թղթոց»ի մէջ ամփոփուածը, ապագիր տեքստի էջ 510-525։

Սակայն այս 3 տարբերակներից ընդհանրութիւն կայ առաջինի և երկրորդի միջև, որոնք միեւնոյն վերնագիրն են կրում՝ «Յովհաննու մկայնակցի (վար. մակակցի), տեսողի, աշակերտի Պետրոսի եպիսկոպոսի վերացող և ալլն», մինչդեռ «Գիրք թղթոց»ի մէջ այն կոչուում է «Բանք խրատականք վասն հաւատոյ, զոր յայտնեալ է Հոգին Սուրբ աստուածասէր արանք աւգոստակարքի ժամանակ ժամանակ»։

Ինչ վերաբերում է միւս գրութեան (№ 41), այն՝ ինչպէս Վրաստանի պետական թանգարանի № 20/130 ձեռագրում, էջ 173ա-313բ, նոյնպէս և «Գիրք թղթոց»ում, էջ 413-482, միևնոյն վերնագիրն է կրում՝ «Բացառյալստեթիւն համաժայտն աստուածաբանութեան հոգելից հարցն սրբոց... ասացեալ Սրբոյ վարդապետին Սահակայ կաթողիկոսի և մեծի թարգմանչի՝ Ընդդէմ երկարեակացն Նեստորականացն»։

* * *

Վրաստանի պետական թանգարանի № 20/

⁽²⁶⁾ «Միքայէլ Աստուծո՛ւ Անտիոքի յակոբիկ պատրիարքի (1166-1189) ժամանակագրութիւնը, անգղանիկ հրատարակութիւն և թարգմանութիւն Քրիստեանէնի Ժ. Շարլիոյ, հատոր 9, պարսկ 1, փարսիք, 1901, էջ 69-88 (աւստրիէն և ֆրանսերէն)»։

⁽²⁷⁾ «Ժամանակագրութիւն Տեան Միխայէլի Աստուծոյ պատրիարքի, հանեալ ի ննադոյն գրքաւորէն, Երուսաղէմ, 1871, էջ 176-206»։

⁽²⁸⁾ Սիւսեմատիկ այրքեանական Մայր ցուցակ Դիւրինգիէնի կայսերական համալսարանի գրադարանի։ Ձեռագրեր. ա. արեւելեան, ԺԳ. Յուցակ հայերէն ձեռագրերի, կազմեցին ծրանք Նիկիտաու Ֆիլի և Լեւոն Գեանջեցեան, Դիւրինգիէն, 1907, էջ 167 (գերմաներէն)։

130 ձեռագիրը, ինչպէս և Միքայէլ Աստուծոյ «Ժամանակագրութեան» հայերէն թարգմանութիւնը, հնարաւորութիւն են տալիս վերականգնելու «Գիրք թղթոց»ում «Բանք խրատականք»ի թիրի տեղերը, սկսած վերնագրից։ Այսպէս, օրինակ.

ա. «Գիրք թղթոց»ի էջ 513, տող 5՝
աասաց հայրն սրա սիբեալ մեռեալ ենն,
պիտի կարդացուի՝ աասաց հայրն Ձեմնո, որ
ասի Գ. մեռեանն (ձեռ. № 20/130, էջ 7բ-8ա, Միքայէլ Աստուծոյ, էջ 181)։

բ. «Գիրք թղթոց»ի էջ 514, տող 25-26՝
«և ոչ ևս հաղորդեցաւ մինչև ցմահ մահուան իւրոյ», պիտի կարդացուի՝ «և այլ ոչ ևս հաղորդեցաւ մինչև ցմահ» (ձեռ. № 21/130, էջ 10բ, Միքայէլ Աստուծոյ, էջ 184)։

գ. «Գիրք թղթոց»ի էջ 517, տող 1՝
«Պատմեաց քահանայն Ավփել... րացինն»,
պիտի կարդացուի՝ «Պատմեաց քահանայն Աւփիլոս Գեաւարացին» (ձեռ. № 20/130, էջ 15բ, Միքայէլ Աստուծոյ, էջ 188)։

դ. «Գիրք թղթոց»ի էջ 520, տող 26-27՝
«եւ կատարուեմ... րացն եկն յայն, զի կաւմեցան հրով փործել... հաւանն», պիտի կարդացուի՝ «եւ կատարուեմ իրացն եղիւ, զի երեկն խնդրեաց հրով փործել զհաւատն» (ձեռ. № 20/130, էջ 23բ, Միքայէլ Աստուծոյ, էջ 196)։

Բացի այս, տարբեր ընթերցումներ են պարունակում մեր ձեռագրի և «Բանք խրատականք»ի (ըստ «Գիրք թղթոց»ի) վերջին մասերը։

Ըստ «Գիրք թղթոց»ի (էջ 525).

«ՅԱնտիոք Աստուծոյ քնտնեալ էր մերձ յարքունիս այր մի սքանչելի, որ սակաւ բանջարով ընդ զպէսս իւր, և չառնոյր ինչ յումեքէ, և էր յոյժ յանդիմանիչ Քաղկեդոնացոցն, և ասէր. Հոս անաւերեւութեան և մահու գայ ինձ ի ձեզ, և ոչ կաւմեմ տանել իրութեամբ։ Եւ սպանին զնա, եւ բազում նեանք եղին ի նմանէ։

Գեաւալ եղեւ յԱռնայ Բալաբի քաղաք մի Զեբի, որ ունէր գիր ի հազար ամաց հեռէ, եւ այս եւս գրեալ էր ի նա, երբ Աստուած մարմնով ծնցի ի կուսէ, եւ յաշիւ ծագէ յոյս փառայ նորա ընդ սիեղերս ամենայն։ Եւ Քրիստոսն Աստուծոյ մերոյ փառք յալիսքսնանաւ։

Մինչդեռ յիշեալ ձեռագրում սրա փոխարէն կարդացուում է (էջ 34բ-35ա).

«ՅԱՆՈՒՐՔ ԱՍՈՐՈՅ, մերձ յարքունիս, բնակեալ էր ոմն այր սքանչելի, որ ոչ առնոր ինչ յուսմեքէ, բայց սակաւ բանջար, որով շնոր զպէտս իւր. և զի սասցիկ եւ յայտնի յանդիմանէր զքաղկեդոնիկոսն, սպանաւ ի նոցանէ քանցանաւ, ևսնգի ասէր նա, քե՛հ՝ Հոտ անուարէնութեան գայ ինձ համապալ ի քնանելն իմ զնոսա և ոչ կարեմ տանել լուութեամբ»։

Այս հատուածին մեր ձեռագրում կցուած է յիշատակարան երկասիրութեան հայերէն թարգմանիչներէ թուարկումով, որով, հետեւապէս, ճշգրտում է թարգմանութեան ժամանակը՝ ԺԳ. դարը, իսկ յիշատակարանին անմիջապէս հետեւում է երկասիրութեան «վերջաբանը»։

Յիշատակարանը կարգադրում է այսպէս (էջ 35ա)։

«Թարգմանեցաւ յաւորոց ի միւս լոյս վարդապետին Վարդանայ աշխատութեամբ և ասորի էրիցու Իշախանուն բանաստեղծութեամբ»։

Հետեւապէս, Յովհան Մայուսեցու կամ, որ նոյնն է, Յովհան Ռուֆուսի գրուածքը թարգմանուել է ասորիներէից Վարդան [վարդապետ]ի և Իշախան երէցի աշխատասիրութեամբ, որոնց համագործակցութիւնը յայտնի է նաև մի շարք այլ երկերի թարգմանութեան բնագատումով ԺԳ. դարում (Կիլիկիայում)։

Վերջաբանի բովանդակութիւնն է (էջ 35բ)։

«Այս Պետրոս [եպիսկոպոսն Վերիացոյ — Լ. Մ. — Բ.] գրեաց ի հայս և երանեաց վասն ոչ ինելոյ նոցա ի ժողովն [Քաղկեդոնի — Լ. Մ. — Բ.] և ասաց յայտնապէս՝ ի Քաղկեդոն ուրացան զՔրիստոս. դուք պիտի կացէք ի հայրենի հաւատդ, որ շնորհեաց ձեզ ի Տեառնէ և աշխարհիդ ձեր. զի որպէս երբեմն սերմն մարդկութեան աշուճատ սփռեցաւ ընդ աշխարհս, նոյնպէս և առ ձեզ պահեցաւ սերմն ուղղափառ հաւատոյ. և ի ձէնջ տարածանիւոց է ընդ բազումս. ո՞ղջ իբուք յանասանելի վէմն Քրիստոս, որդեակդ իմ»⁽²⁹⁾։

* * *

Համեմատաբար աւելի զգալի է «Գիրք

Թղթոց»ի վերականգնման ուղիով «Բացառայտութիւն»... ասացեալ Մրոյ վարդապետին Սահակայ կաթողիկոսի և մեծի թարգմանչի՝ Ընդդէմ երկարնակացն նետուրականացն»⁽³⁰⁾ ընդարձակ վերնագիրը կրող երկասիրութիւնը, ըստ Վրաստանի պետական թանգարանի No. 20/130 ձեռագրի, էջ 17ա — 313բ (տե՛ս վերնում՝ No. 41 ի ներքոյ), և ըստ «Գիրք Թղթոց»ի տպագրի օրինակի, էջ 413 — 482։

Այստեղ, ի հարկէ, կարիք չկայ ծանրանալու այն հարցի վրայ, թէ ո՞վ է այս գրուածքի հեղինակը, քանի որ հայագիտական գրականութեան մէջ այդ գրուածքի հեղինակն է համարուում Սահակ Գ. Ձուրափորեցին (677 — 703 թ. թ.)⁽³¹⁾։

Եւ ահա այս՝ Սահակ կաթողիկոսի գրուածքն է, որ «Գիրք Թղթոց»ի մէջ զգալիօրէն աղանաղուել է և այժմ որ հինք հնաբանութիւն ունենք աղանաղուած մասերը գրեթէ լիովին վերականգնելուստ Վրաստանի պետական թանգարանի No. 20/130 ձեռագրի։

Ստորև մինք բերում ենք բոլոր այն թերի նախագտութիւնները և տողերը, օր փակագծի մէջ մտցրածը աւելացրած է ըստ յիշուլ ձեռագրի։

Այսպէս, օրինակ՝

ա. «Եւ զի առաջին և վեցին (փոխանակ վերին — Լ. Մ. — Բ.) իմաստութիւնն» («Գիրք Թղթոց», էջ 415, տող 12, մեր ձեռագիրը, էջ 177ա)։

բ. «Եւ փոխանակ [նորա] ի մարդկային մահկանացուն» (Գ. թ. 447, տող 21, մեր ձեռ. 240բ)։

⁽²⁹⁾ Քաղկեդոնիկոսին նետուրական յորդորչելու մասին տե՛ս Լ. Մկիխսեթ-Բեկ, «Վրաց աղբւրները Հայաստանի և հայերի մասին», Ա, Երևան, 1934, էջ 40. Ե. Տէր-Միխայելան, «Նետուրականութիւնը Հայաստանում», «Պրական-բանասիրական հետախուզումներ», Ա, Երևան, 1946, էջ 175 — 242։

⁽³¹⁾ Ե. Տէր-Միխայելան, «Հայաց եկեղեցու յարաբերութիւնները Ասորոց եկեղեցիներին հետ», Էջմիածին, 1908, էջ 290. Նոյն գրեմաներէն, Վայցիթ, 1904, էջ 136, «Տիմոթէոս Գողգի հաւանաութիւնը», Էջմիածին, 1908, էջ XX, ծանոթ. 1. Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեան, «Աղագապական», Ա, էջ 528, Լ. Մկիխսեթ-Բեկ, «Քրիստոնէական տարեգիր», Ը, Մոսկուա-Լենինգրադ, 1956, էջ 208 — 222 (աւտերէն)։

⁽²⁹⁾ Հմմտ. Արեւալ Տէր-Միխայելան, «Հայաստանեայց եկեղեցին և բիւզանդեան ժողովոց պարագայը», Մոսկուա, 1892, էջ 89, ծան. 1։

գ. սզՄիածին (Գ. Թ. + որդին, որ աւելորդ է — Լ. Մ. — Բ.). իւր հոտը (Գ. Թ. 459, տող 4, մեր ձեռ. 264բ)։

դ. սի խալչն ետ զՄիածինն վասն կեանացիական (Գ. Թ. 459, տող 4—5, մեր ձեռ. 264բ)։

ե. աստուածապետականն Յիսուսը (Գ. Թ. 459, տող 31—32, մեր ձեռ. 266ա)։

զ. «Ան նզովցեալս ի Պաւղոսէ, որ Քրիստոսիւն խաւսէր» (Գ. Թ. 468, տող 1—2, մեր ձեռ. 283ա)։

է. ճկատուած ճշմարիտ ստացին զխաչեալն և [անմահ] անապական (Գ. Թ. 469, տող 19, մեր ձեռ. 286ա)։

ը. «Իսկ որք մարդ համարին զնա [տկար մահ]կանացու և ապականացու» (Գ. Թ. 469, տող 20—21, մեր ձեռ. 286ա)։

թ. «Ղուրն [ի միմեանս] խառնեալու (Գ. Թ. 473, տող 24, մեր ձեռ. 292ա)։

ժ. սԵւ դանձ ասաց, և [ահա ոչ է] մարդարիտ և ոչ զանձ, այլ նման է նոցա և] զինչ իցէ նմանն» (Գ. Թ. 477, տող 1—2, մեր ձեռ. 301ա—բ)։

ժա. «Ոչ լինի հաց] կնիդանական» (Գ. Թ. 478, տող 14—15, մեր ձեռ. 304ա—բ)։

ժբ. «Իսկ մեք բազարը հացիւն, որ է] անապականութեան նշան, անապական [և անմահական] և կնիդանաբար» (Գ. Թ. 478, տող 15—16, մեր ձեռ. 304ա—բ)։

Միաժամանակ, «Գիրք թղթացի 453 (տող 11) — 454 էջերը պիտու վերականգնուեն հետեւեալ ընթերցումով (մեր ձեռ. էջ 252բ — 255բ)։

«... Քանզի դարձեալ ասէ Աթանաս՝ Ալեքսանդրոսի մարմինն ի դատապարտութիւն և յապականութիւն հարկ. իսկ Քրիստոս զանապական և խափանիչ մահու և փրկանակ մահացելոցս եցոյց. ոչ կարաց մահ զին[քեամբ] անել զնոցին Քրիստոսի և ոչ ապականութիւն յափշտակել կարաց զմարմինն նորա. զի այս [իմանալ ամպարտութիւն է (էջ 253ա)]. զի թէ զմեզս աշխարհի երարձ, [որ է մայր ապականութեան, զիս՞որդ ասեն ոմանք ի ձուլորելոց թէ ապա]կանացու էր մարմինն Քրիստոսի. Արդ տես [հաւատարմ], զի ամպարիշտ և մոլորեալս ի ճշմար[տութիւնէն ա]յսաց զայնոսիկ, որք ապականութեան և մ[ահկանացու]թեան կարծիս առնուեն ի մարմինն

Քրիստոսի նախ ք[ան զխաչն], զի մայր մահու և ապականութեան մեղքն են. ի[սկ ուր] մեղք ոչ իցեն, ապականութեան և մահու անհնար [է] երեւալ. ըստ որում և Բարսեղ Կեսարու ասէ առ Աղոյղինար. Ոչ փոփոխի էր Քրիստոս, մի[ւրիցի], զի մի մեղանչու[մն] (էջ 253բ) ի ներս մտցէ յանմեղանչելին, թէ կարացես գտանել անձնաւոր մարմին յառաջագոյն գոյացեալ և [ապա] միւսորեալ ընդ Բանին Աստուծոյ ի մահ փոխումն. [ապա] թէ գոյուածին մարմնին ոչ է առանց միւսթեան Բանին. զի գոյացեալ զնա միւսթեամբ Բանին ծանեալ[ի] զի[սկ] ինչ[ի]քս փոփոխումն, զի մարմին և միտք միաւորեալ [Աստուծոյ] Բանին ոչ փոփոխին. տեսանես, զի ամենայն [հարքն] սուրբք համաձայն միմեանք ասացին ոչ լինիլ հնար] ապականութեան և փոփոխման մահու, [յոք առանց] մեղաց լինել. իսկ եթէ ապականութիւն [կամ] (էջ 254ա) փոփոխումն կամ մահկանացութիւն, յոք ուրիշ լիցի, անդ] հարկ է նախ մեղաց լինել, որ (էջ Գ. Թ. 454) մայրն է սոցա և ապա] սոցա ծնունդք նորա. Ապա ուրիշն [քան զաստանայ] և քան զհրեայան անդէն չարութեամբ հայհոյիչք Քրիստոսի են], որք ապականութեան և փոփոխութեան [և մահկանայն]ացութեան և կամ այլ ինչ մարդկային տարկութեան կարծիս առնու ի մարմինն Քրիստոսի նախ քան զ[խաչն]. զի ըստ] այսց կարծեաց և մեղացն զալ հետ [զոր և ոչ աստանայ] իշխեաց զայս խորհել. զի ասէ՝ Գալ[իլի]սան աշխարհիս այսորիկ և յիս ինչ ոչ] զտանէ (էջ 254բ) յիւրայոցն և ցորի[սյան ասէ՝ Ո՞վ յան]գիրմանեցէ ի ձէնջ զիս զման [մեղաց, վասն] որոյ սասակապէս նզովցին զիրք [սուրբք զայսպիսի] խորհողսն. սակս որոյ ասէ սքանչելագործն Գր[իգոր]. Թէ ոք ասէ փոփոխելի կամ ալ[ալելի] զՔրիստոս և ոչ խոստովանեսցի զնա հոգեւոյ ա[նապական] ի մարմին, որպէս և զերհալ է, նզովեալ եղիցի. և զարձեալ ասէ. զիս՞որդ ասէ ոք փոփոխելի կամ ալալիցի զՔրիստոս, զի ինքն ասէ. Սն նոյն եմ և ոչ փոփոխիմ. և զարձեալ, թէ ոչ թողաւ անձն նորա ի դժոխս և ոչ մարմին նորա հոտն զապականութիւն (էջ 255ա)։ Եւ արդ բաւական են ասացեալքս ի յանազիմանութիւն այնոցիկ, որ ապականութեան

ԵԿԵՂԵՑՈՑ-ՊԵՏՄԱՐԿԱՆ

ԵԿԵՂԵՑՈՑ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այն ատեն Արեւիլքի մէջ պիտի սկսէին հաւատալ Հոռոմի անշահախնդրութեան և անոր բաղձանքներուն անկեղծութեան, Մինչև հիմա կը տիրէ այն գաղափարը, թէ Հոռոմի բոլոր ըրածները ճշմարտապէս քրիստոնէական հոգիէն առաջ չեն գար, այլ լոկ ամբարտաւանութենէ և տիրապետելու անյաղ բաղձանքէ, Եթէ Հոռոմ կը յաջորդէ Արեւիլքանները իր այժմեան տիրող պրոսթեան հպատակեցնել, ստույգ է որ անկէ արտաքին օգուտներ կը քաղէ, Իր իշխանութիւնը աւելի մեծ կ'ըլլայ, վասնզի բոլոր աշխարհի վրայ տիրապետողի մը կերպարանքը կը ստանայ, Իր ազդեցութիւնը կը կրկնապատկուի, և Նոյնիսկ աւելի գու-

կամ [տկ]արութեան կարծիս առնեն կամ փոփոխման, կամ մահկանացութեան ի մարմինն Քրիստոսի նախ քան զխաչն. [զի] ահա աստուածային զիրք միւսնոյն աւրինակ ասացին [լինել] զՔրիստոս անգիտին իսկ յարգանդէ կուսին և [մինչև ցխ]աչն և մինչև [ց]լաւիտեանս. ըստ որում ասէ Պաւլոս. Յիսուս Քրիստոս երէկ և այսօր նոյն է և յաւիտեան, Յետ այսր ամենայնի տեսցուք զհարց[եալսն ի ձէնջ], թէ զի՞րոք փոքր տեսակ չափովք [քանակեալ փայ]տ իսպին և զիտակէզն կարողա (էջ 255բ) [նայր տանել] զանբովանդակելին և զամենա[ծախն Աստուած. զի] ահա Տէր Աստուած մեր հոգի ծախիլ է, [Արդ զարմ]աք ընդ անտիղի և ընդ հանդէպ [հարցու]նդ. զի թէ վասն փոքրութեան չափոյն [տակի]ք ոչ կարող [անա]լ տանել. ապա ոչ երկինք և երկիր և ոչ միայն համուռ աշխարհայն արարածք բաւա[կան են տա]նել զնա, թող թէ այս ինչ կամ [այն, որպէս ասէ] Սողոմոն յողաւթն իւր, թէ երկինք և երկինք երկինք չեն քեզ բաւական. զի՞րոքք առնն այս կարէ տանել զքեզ . . . »:

ՊՐՈՑ. - ԴՈԿՏ. Լ. Մ. ՄԵԼԻՔՈՒՄԵՐ - ԲԷԿ

մարներ ալ ձեռք կը ձգէ, այդ տոթիւ յառաջ գալիք բողոքի դատերէն և արտօնութեան խնդրանքներէն, հայրն, Այնպէս որ միշտ պիտի կարենայ ըստել թէ այսպէս վարուած ատեն՝ եսակաւութեան զգացումէն առաջնորդուած է, Եթէ Արեւիլքի եպիսկոպոսները Հոռոմէ ճանչցուած ըլլալու համար, հազարաւոր Ֆրանքներ պիտի վճարեն հաստատութեան կոնգակ ստանալու համար, ինչպէս որ պարտաւոր են ընել այժմ Արեւմուտքի եպիսկոպոսները, ի զուրկ աշխարհիք Արեւելաններուն հաւատացնել, թէ հոգիներու փրկութեան համար է որ անոնց միութեանը հոսէ կ'ըլլանք, Իսկ եթէ ընդհակառակն Հոռոմ որոշէ և հաւանի Արեւիլքի հանդէպ իրաց նախկին վիճակը վերանորոգել, և անոնցմէ զանգ մը իսկ ստանալու չհետամտիլ, թիւրեմ այդ կողմերուն արարպետողը երեւալ չկարենայ, բայց ասկէ շատ աւելի մեծ պատիւ մը ստացած կ'ըլլայ, իրացնէ անգին պատիւ մը, Ոչ ոք այն ատեն պիտի կարենայ իր զիտումը մեղադրել, և արեւ պէս լուսաւոր պիտի երևայ, թէ նա ուրիշ բան չի փնտրեր՝ բայց եթէ Աստուծոյ փառքը և հոգիներու փրկութիւնը:

* * *

Բայց տակաւին կը մնայ կարգադրել միութեան խնդրին ամենէն դժուարին կողմը, այսինքն զաւանանքի ատարներութիւնները, որոնք զարհրէ ի վեր Եկեղեցիներու միջև կը տիրեն, Ինչպէ՞ս լուծել այդ ստուգապէս ամիսածանր խնդիրը, Հնար է՞ արդեօք որ միութիւն տեղի ունենայ երբ դաւանութեանց տարբերութիւն կայ: Բացարձակապէս պէտք չէ՞ արդեօք որ Լատին Եկեղեցին հրաժարի այդ դաւանութիւններէն, որոնք անազան հոչակուեցան ու հաստատուեցան, և ուսուցուած չէին նախկին քրիստոնէութեան մէջ. կամ թէ պէտք չէ՞ որ Արեւելեան Եկեղեցին ընդունի Արեւմուտքին կազմած նոր դաւանութիւնները, Եկեղեցիներու միջև ճշմարիտ միութիւն մը կամ անկեղծ բարեկամութիւն մը կրնա՞յ արդեօք գոյութիւն ունենալ, եթէ աստուածաբանական խնդիրներու վրայ համաձայնութիւն չըլլայ: Յայտնի է թէ ո՛չ: